

El Garraf entre dos imperis. Conquesta franca i reculada sarraïna (900-970)

Josep Campmany
Centre d'Estudis de Gavà

Resum

Es presenta un estudi de la conquesta comtal del massís del Garraf. Les fonts andalusines publicades fa poc i la nova mirada sobre la conquesta formulada en àmbits acadèmics, combinades amb l'ús de la microtoponímia, permeten detallar el procés d'incorporació del massís al comtat de Barcelona entre els anys 895 i 920 i concretar de quina manera es va implantar un nou model d'ocupació del territori i com es va conformar la classe dirigent que un segle després protagonitzà la revolució feudal. El treball també fa referència a la microestructuració territorial dins del terme castellor d'Eramprunyà, a través de la creació de parròquies i de la conversió dels grans dominis d'arrel romana o visigòtica en quadres medievals. D'acord amb les conclusions, es pot considerar el Garraf com l'espai on es realitzà, a inicis del segle x, un experiment territorial de primera magnitud.

Paraules clau

Conquesta, Al-Andalus, comtat de Barcelona, feudalisme, castell.

Resumen

El Garraf entre dos imperios. Conquista franca y retirada sarracena (900-970)

Se presenta un estudio de la conquista condal del macizo de El Garraf. Las fuentes andalusíes publicadas recientemente y la nueva mirada sobre la conquista formulada en ámbitos académicos, combinadas con el uso de la micro-toponimia, permiten detallar el proceso de incorporación del macizo al condado de Barcelona entre los años 895 y 920, y concretar de qué manera se implantó un nuevo modelo de ocupación del territorio y cómo se conformó la clase dirigente que un siglo después protagonizó la revolución feudal. El trabajo también se refiere a la micro-estructuración territorial dentro del término del castillo de Eramprunyà, a través de la creación de parroquias y de la conversión de los grandes dominios de raíz romana o visigoda en cuadras medievales. De acuerdo con las conclusiones, se puede considerar El Garraf como el espacio donde se realizó, a inicios del siglo x, un experimento territorial de primera magnitud.

Palabras clave

Conquista, Al-Andalus, condado de Barcelona, feudalismo, castillo

Abstract

The Garraf between two empires: Frankish conquest and Saracen retreat (900-970)

This paper presents a study of the conquest of the Garraf massif by the Counts of Barcelona. Recently published Andalusian sources and the new approach formulated on the conquest in academic circles, combined with the use of microtoponymy, enable the author to trace the process whereby the massif was incorporated into the County of Barcelona between 895 and 920 and to specify in what way a new model of land occupation was introduced and how the ruling class was formed that a century later initiated the feudal revolution. The paper also discusses the territorial microstructuring that took place within the domain of Eramprunyà Castle, through the creation of parishes and the conversion of the great estates of Roman origin into mediaeval plots. The author concludes that the Garraf can be considered as the setting for a territorial experiment of great magnitude at the beginning of the 10th century.

Keywords

Conquest, Al-Andalus, County of Barcelona, feudalism, castle.

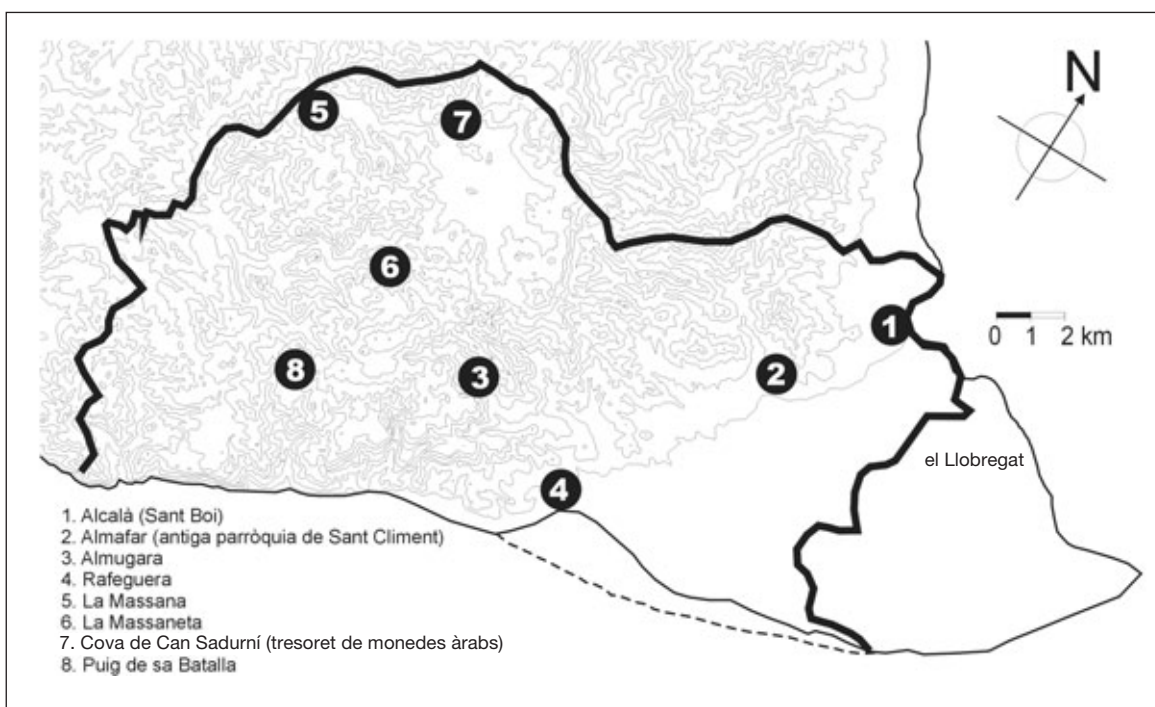

Figura 1. Topònims de possible origen àrab al vessant oriental del Garraf.

Introducció

L'estudi de la conquesta comtal dels territoris situats al sud del Llobregat fins al Penedès ha estat abordat des de diversos punts de vista. Una primera aproximació (IGLÉSIES, 1963; BENET, 1988; BENET, 1991) es referia a l'evolució mateixa de la frontera, a partir tant dels primers esments que apareixen a la documentació cristiana conservada com de les referències en fonts andalusines. Més recentment s'ha produït una nova mirada al procés de conquesta (MARTÍ, 1992; BENET, 1996). A partir de fonts cristianes, s'ha prestat atenció al caire singular i innovador de l'estructura territorial i social de la conquesta al Penedès, precursora de la revolta feudal del segle XI. La publicació de noves fonts andalusines (BRAMON, 2002) permet detallar encara més el procés i, per primer cop, relacionar-lo amb la microtoponímia del Garraf, cosa que permet localitzar en la geografia concreta esdeveniments coneguts. D'altra banda, l'estudi microterritorial permet analitzar els nivells inferiors de l'estructuració prefeudal, i complementar les aportacions fetes en els anys noranta.

La frontera del Llobregat

A diferència de Tarragona, que fou destruïda, l'ocupació musulmana de Barcelona sembla que va

ser pacífica (BALAÑA, 1997, pàg. 12-16), cosa que va permetre la vida urbana i suburbana. L'ocupació musulmana es materialitzà de diverses maneres: al Penedès, per exemple, s'ha detectat la presència de petits assentaments, mig pagesos, mig guerrers, de tribus berbers (BARCELÓ, 1991). En canvi, a la ciutat de Barcelona hi tingueren predomini els àrabs del sud, iemenites: d'aquesta procedència fou el primer valí de Barcelona (BALAÑA, 1992, pàg. 20), cosa que fa pensar que al vessant oriental del Garraf els ocupants musulmans de la zona també ho foren. Reforça això el fet que el tresoret de monedes àrabs trobat a la cova de Can Sadurní de Noya té algunes monedes iemenites del segle VIII (és a dir, de la primera època de domini musulmà), com ara el dirhem exposat al Museu de Gavà (CAMPANY, 2006, pàg. 17). Aquests àrabs iemenites es revoltaren contra els emirs de Còrdova en tres ocasions, els anys 763, 766 i 773 (BRAMON, 2002, pàg. 167). Potser algun d'aquests episodis va motivar que algú, en un moment de perill, amagués el tresoret a la cova de Can Sadurní, però no hi tornés mai a buscar-lo.

La presència de la cultura i llengua àrabs queda testimoniada pels noms de lloc que van sobreviure als dos-cents anys de domini musulmà (fig. 1): un indret, a Gavà, entre els segles XII i XIV, s'anomenava l'Almugara. Aquest topònim està documentat tres vegades, una al segle XII (Rius,

1947, doc. 889), una altra al segle XIII (Rius, 1947, doc. 1249) i una darrera al segle XIV (Puig, 1988, doc. 206). Almugara sembla l'arabització d'un topònim més antic, Mugarra, possiblement iber. Al País Basc, prop de Durango, hi ha una muntanya, conformada per un pic calcari on hi ha coves on s'han trobat vestigis prehistòrics, denominada la Mugarra. Probablement el topònim està relacionat amb la paraula basca *mugarri* (fita). L'Almugara de Gavà pot referir-se a algun indret proper a la vall de Joan, on hi ha formacions rocalloses singulars, com el cavall berrat al vessant nord del pla de les Basses, la penya de l'Àliga a la serra de Can Perers, el penya-segat que limita el sot de l'Infern o les garberes d'en Vinyes.

A Castelldefels, fins al segle XIV es conservà el nom de Rafeguera (Rius, 1947, doc. 946). Aquest nom fa referència a un peatge per al bestiar transhumant (BALARI, 1964, pàg. 551). I, a Begues, encara avui hi ha el nom, d'ascendència àrab, de la Massana i Massaneta, prop del camí d'Olesa, que es relaciona amb la presència d'un assentament proper a una via de comunicació: Massana sembla provenir de l'àrab *mānzil*, hostel o assentament situat al costat d'una via important (BALAÑÀ, 1996), en aquest cas, dues: la que unia Sant Boi i Begues amb el Penedès i la que, pujant per la vall de la Sentiu, creuava el massís en direcció a Sitges i Ribes (CAMPMANY, 2002).

L'any 801 els francs van conquerir Barcelona, n'expulsaren els musulmans i, després de diverses incursions cap al sud, pactaren una treva l'any 810 (SALRACH, 1978, pàg. 38 i pàg. 150). Ambdós imperis van acordar aleshores establir «entre Barcelona i Tarragona, en un lloc conegut per riu Llobregat, (...) la barrera que separa Al-Andalus d'Europa» (AL MAQQARÍ, transcrit per BRAMON, 2002, par. 16).

En aquella època, la nostra contrada, des del Llobregat fins al Penedès, estava plena d'antigues viles rurals, d'origen romà o tardoromà (CAMPMANY, 2002b, pàg. 34). Algunes d'aquestes viles potser foren abandonades, cosa que en motivà l'ocupació per l'exèrcit d'Al-Andalus, que les convertí en petites guarnicions de frontera: l'antiga vila de Sant Boi fou denominada Alcalà (castell), i l'antiga vila prop del cementiri de Viladecans (Sales) va rebre el nom d'Almafàr. El significat d'aquest nom és molt discutit. En àrab actual vol dir «lloc d'escapatòria, refugi». Alguns estudiosos opinen que significa «racó» o «amagatall» (IZQUIERDO, 2002). D'altres proposen el significat de «torre» o «rafal» frondosos, voltats d'arbres (COROMINAS, 1994, pàg. 151). I encara uns darrers suggereixen que vol dir, directament, «torre roja» (MONERS, 1989). En qualsevol cas, tot i la situació fronterera del territori entre el Llobregat i el massís del Garraf, les excavacions arqueològi-

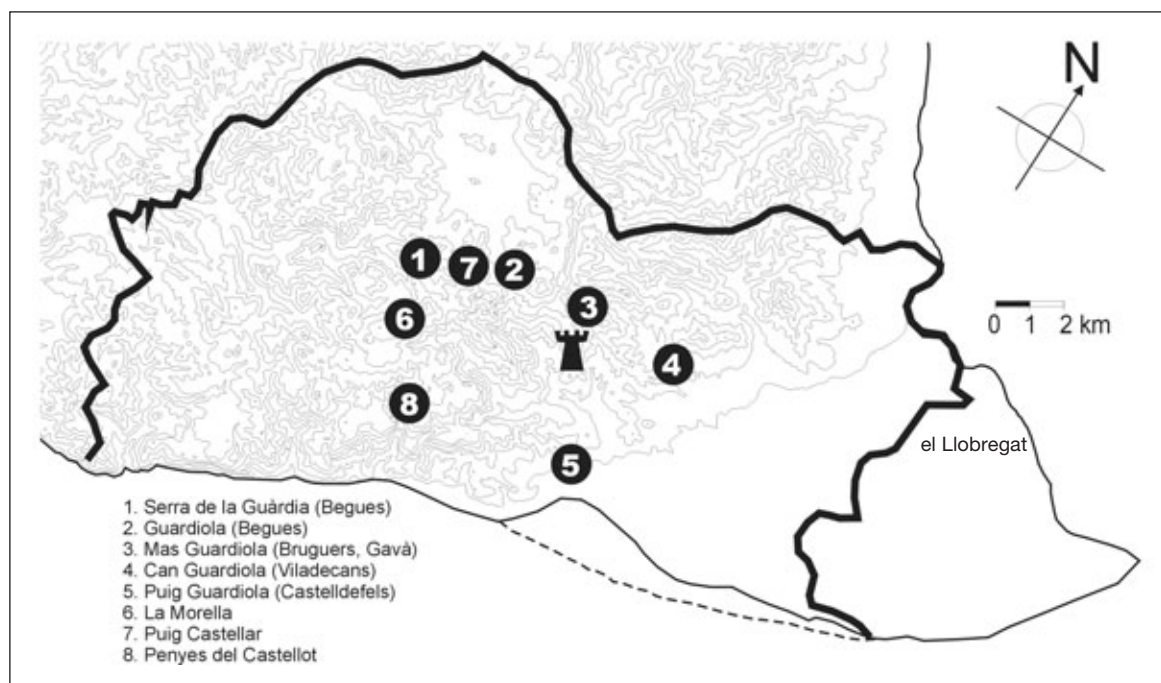

Figura 2. Guàrdies, guardioles i topònims relacionats amb guaites i vigilàncies. La torre emmerletada indica la localització del castell d'Eramprunyà.

ques a la majoria de les antigues viles romanovigòtiques no mostren cap símptoma de destrucció violenta, ni d'abandonament precipitat, cosa que indica una més que probable continuïtat en el poblament i en l'explotació agrària. Una població que es concentrava a l'antiga línia de costa (actuals municipis de Sant Boi, Viladecans, Gavà i Castelldefels).

Les posicions militars andalusines del vessant oriental del Garraf, això sí, degueren facilitar els atacs musulmans contra Barcelona documentats els anys 815, 827 i 851. En aquesta darrera data, les tropes d'Al-Andalus aconseguiren reconquerir la ciutat comtal, però l'abandonaren l'any següent, d'acord amb una nova treva pactada amb els francs. L'any 862 es produí un nou atac a Barcelona –i una nova treva–. A final del segle ix es produïren nous atacs, que provocaren l'evacuació de la ciutat. Però a les acaballes d'aquell segle, després del ferm govern del comte Guifré, naixia una nova Barcelona amb més empena, coincidint amb un seguit de guerres internes a Al-Andalus que no finiren fins al 937 i que conduïren a la proclamació del califat el 929.

En aquesta època, als vessants de llevant del Garraf es detecta un nou fenomen: apareixen eremites –cristians que desitjaven viure en solitud, i en plena natura– a les zones boscoses de la muntanya. N'hi havia a Sant Boi, prop del camí que menava a Sant Climent, Begues i el Penedès (PAGÈS, 1980) i potser també a Eramprunyà, on una petita balma sota la capella de Sant Miquel mostra encaixos treballats a la roca que fan pensar en la seva utilització com a habitatge (CAMPMANY, 2006, pàg. 19). Senyal, doncs, d'un feble poblament a la zona de les muntanyes, travessada pel solitari camí que unia Sant Boi amb el Penedès a través de Begues.

En qualsevol cas, des de la treva del 810, la situació de la frontera sembla mantenir-se estabilitzada durant prop d'un centenar d'anys.

La primera conquesta: el cap de pont del Garraf (900-915)

Poc abans de l'any 900, els comtes del casal de Barcelona, després d'una important obra d'organització a Osona i el Berguedà, van planificar la conquesta de noves terres al sud del Llobregat. L'ofensiva liderada pels comtes va empènyer cap al sud la divisòria entre els dos imperis. El marc

geogràfic on es desenvolupà aquesta primera ofensiva va ser precisament el massís del Garraf i el seu entorn. D'aquesta primera fase d'avanç de la frontera, entre els anys 900 i 915, hi ha molt poques dades, tot i que les fonts andalusines recentment recopilades i publicades poden aportar nova llum als esdeveniments clau del període. També la microtoponímia ens aporta indicis interessants que ajuden a reconstruir allò que s'hi esdevingué.

El Pilós no va poder veure realitzat el pla d'expansió cap al sud, ja que morí l'any 897. Però les tropes comtals, comandades pel seu fill –també anomenat Guifré– havien creuat el Llobregat l'any següent, ja que el 898 mantingueren, a Begues, un combat amb tropes provinents de Tortosa. En la topada hi moriren una trentena de musulmans. La batalla es lliurà al camí de Barcelona, segons les cròniques àrabs. El probable lloc on succeí va ser el que segles després encara es denominava puig de Sa Batalla (MUNTANER, 1986, pàg. 142, top. 1702), un pujol de l'interior del Garraf, a tocar d'un camí molt antic –el camí de la Sentiu– que unia el Penedès amb el Llobregat i Barcelona (CAMPMANY, 2004). L'ús de l'article salat en aquest topònim, i en aquesta latitud, indiquen certament un origen molt reculat.

Els textos àrabs que parlen de la batalla diuen el següent: «Tahir ben Hazm [...] i Abu Zakariyya Yahyà ben A'id ben Kaysan ben Abd al-Rahman ben Salih moriren màrtirs en una algarada contra Bigus, al camí de Barcelona [...] Moriren màrtirs juntament amb trenta combatents més.» (IBN AL-FARADÍ, transcrit per BRAMON, 2002, par. 318). «Tahir ben Hazm, mawlà dels omeies, de Tortosa [...] morí a Al-Andalus l'any 285 màrtir en combat.» (AL-HUMAYDI transcrit per BRAMON, 2002, par. 319) «Abu Zakariyya Yahyà ben A'id ben Kaysan ben Adb al-Rahman ben Salih, mawla de Hisam ben Adb al-Malik, de Tortosa, [...] i el seu cunyat Tahir ben Hazm moriren màrtirs en una algarada contra Bigus, en el camí de Barcelona. Caigueren juntament amb ells en la lluita uns trenta combatents [...] l'any 285» (IBN AL-ABBAR, transcrit per BRAMON, 2002, par. 320). Així doncs, a la ratlla de l'any 900, els comtes ja havien conquerit tot el marge dret del Llobregat, i les principals altures del Garraf i l'Ordal, que es van omplir de posicions de guaita (fig. 2).

Possiblement els noms de serra de la Guàrdia i pic de la Morella, a Begues, així com els topònims Guardiola que es documenten a Castelldefels, Begues, Viladecans i Gavà (CAMPMANY, 2002a, pàg. 196-199) són d'aquesta època. Així,

per exemple, el 29 de gener de 1254, el castlà d'Eramprunyà Guillem de Terrassa, sa muller Saurina de Santa Oliva, i llur fill Jaume de Terrassa, cedeixen a Ramon Tició «qualsevol qüestió, dret i demanda que tinguessin en un puig anomenat de Guardiola, situat en l'honor de Tició anomenat Alberells, prop de Castelldefels». A canvi d'aquesta cessió, reben 80 sous.

Certament, un Pere Ferrer declara tenir, el 1427, un mas al lloc anomenat Guardiola, a Castelldefels. Un successor seu, Berenguer Ferrer, confessava l'any 1460 el «mas de la Guardiola», i explicava que li pertanyia com a fill i hereu de Pere Ferrer, pel seu últim i vàlid testament tancat el 6 de març de 1430. I l'any 1587 Beneta Planes, vídua de Bartomeu Ferrer de la Creu, confessava a Castelldefels el «mas anomenat Guardiola, però ara Ferrer de la Creu [...] amb els corrals i la torre». Tots aquests documents permeten identificar el puig de la Guardiola, a Castelldefels, amb l'actual turó de la Muntanyeta, al mig del nucli urbà de Castelldefels, on es conserva la torre documentada a final del segle XVI, adossada a un mas desaparegut.

En la documentació apareixen altres indrets amb el mateix topònim: trobem una Guardiola a Begues (entre el turó de la Desfeta i el puig Castellar) i un mas Guardiola a Viladecans, tots dos recollits en els mapes del massís del Garraf del segle passat (ALPINA, 1949 i 1974). Altres esments són més difícils de localitzar: un mas Guardiola està documentat el 1094 (Rius, 1946, doc. 754), potser es tracta del mateix indret esmentat un segle i mig abans, el 966, en un document que recull la donació de Lobeto al monestir de Santa Maria d'una terra situada a Guardiola (Rius 1945, doc. 85). I una altra donació al monestir de terres situades a Guardiola es produeix l'any 997 (Rius 1945, doc. 326). Potser tots es refereixen a un mateix indret: al Sitjar (actual Bruguers, al terme de Gavà) es documenta una casa fortificada (CAMPANY, 2006, pàg. 131) que potser és aquesta Guardiola dels documents antics. I ho diem perquè, l'any 1587, el Mas Maniu (Can Ramoneda, actual restaurant Sol-i-Or de Bruguers) s'anomenava Guardiola. Possiblement és aquest el Mas Guardiola venut al monestir per Berenguer de Feixa i el seu fill Bernat l'any 1181 (Rius 1947,

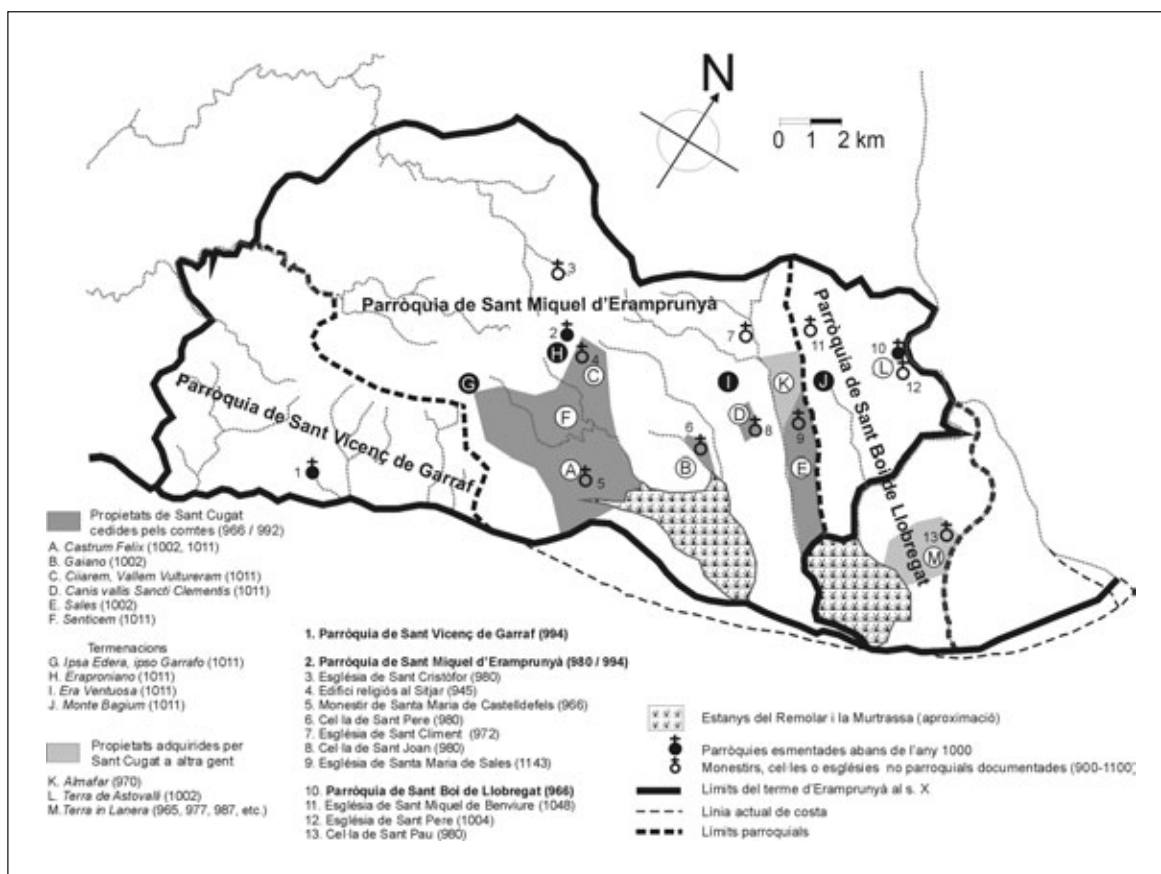

Figura 3. Estructura parroquial del terme d'Eramprunyà a final del segle X.

doc. 1138). Dada rellevant: signa el document un Tició de Feixa identificat com a pare de Guillem Tició que, el 1200, ven unes terres al monestir situades a Guardiola (Rius 1947, doc. 1234). En el document, la Guardiola es localitza a la parròquia de Sant Pere de Gavà.

En qualsevol cas, sembla lògic concloure que l'ofensiva comtal que culminà amb la victòria de Begues del 898 comportà la incorporació del massís del Garraf al comtat de Barcelona i la instal·lació d'un sistema d'avis i defensa formalitzat amb les múltiples guàrdies i guardioles que ens forneix la documentació.

L'estabilització i l'experimentació d'un nou model d'ocupació del territori

Poc després d'aquesta batalla es documenta el comte Guifré-Borrell organitzant el terme castell de Cervelló, l'any 904 (Rius, doc. 2 i 4) –o potser el 910, ja que un dels dos documents que en parlen pot ser una falsificació–. L'ofensiva comtal i posterior estabilització i organització territorial de la frontera no passaren sense rèplica andalusí: els estius del 912 i el 913, el fill petit de Guifré el Pelós –Sunyer– s'enfrontà a diverses algarades sarraïnes. La darrera, en una batalla lliurada al pla de Barcelona, costà la vida al cabdill de Lleida, (AL-'UDRÍ, transcrit per BRAMON, 2002, par. 411), cosa que significà la consolidació del domini comtal sobre el Garraf. I l'any 917 es documenta el castell de Subirats, a l'extrem nord-occidental del massís de l'Ordal, en mans de la família dels vescomtes barcelonins, adjectivats de «marquesos», és a dir, encarregats del territori de «marca» o frontera (Rius, doc. 9).

L'organització de les noves terres conquerides es realitzà a través d'un sistema innovador a tot Europa: l'establiment d'una xarxa de castells amb terme propi que cobrien la totalitat del territori. L'enquadrament de la pagesia es realitzava a través de la fundació d'una sèrie de parròquies, dins dels castells, de titularitat comtal, cosa que generava drets sobre la producció pagesa i els propietaris preexistents (delmes).

Concretament, al territori actual del massís del Garraf-Delta, l'estructuració es va fer a través de la constitució del terme del castell d'Eramprunyà. Aquest terme públic estava dividit alhora en tres parròquies: Sant Vicenç de Garraf, Sant Miquel d'Eramprunyà i Sant Boi de Llobregat (fig. 3).

L'encarregada de portar a terme l'obra de reorganització va ser la casa comtal, ja que el comte Mir, fill de Sunyer, tenia drets sobre les parròquies esmentades i el comte Borrell, germà de Mir, era titular del terme per ser fill de Sunyer (CAMPANY, 2002b, pàg. 39-40 i 43-44).

Els termes d'aquests castells de la primera època eren molt grans: Eramprunyà feia 230 km², Cervelló (amb Corbera) 145 km², Castellví de Rosanes (amb Esparreguera i Castellbisbal) 100 km², Subirats (amb Lavit i Cabrera) 90 km², i el sistema Gelida-Masquefa, 100 km², cosa que explica que hi hagués més d'una parròquia per castell.

La conquesta del Penedès i Tarragona (935-945)

Dues dècades després, el comte Sunyer reprengué l'ofensiva cap al sud: el 937 (MUNTANER, 1995, pàg. 83), tot el Penedès i la seva capital, Olèrdola, ja eren sota control del comte de Barcelona. L'ofensiva es degué produir poc abans del 935 ja que, possiblement com a revenja, aquell any l'esquadra musulmana va atacar la costa catalana. L'enfrontament final d'aquesta operació de càstig es produí el 16 de juliol de 935: l'esquadra desembarcà la infanteria a l'embocadura del Llobregat (és a dir, a la costa d'Eramprunyà), on vencé, en batalla campal, les tropes comtals que els feien front. Després de la batalla, les tropes musulmanes es desplegaren per tota la comarca, i l'assolaren. Tot plegat conduí a una treva pactada l'estiu del 940, i renovada un any després, al maig del 941 (IBN-HAYYAN, transcrit per BRAMON, 2002, par. 382, 386 i 399). En aquesta tongada, abans del 937, es constituïren els termes d'Olèrdola (250 km²) i Castellví de la Marca (200 km²).

Finida aquesta darrera treva l'any 942, el comte Sunyer –príncep, segons les cròniques musulmanes– continuà els progressos cap al sud: el mateix 942 va conquerir Tarragona (AL-MAS'UDÍ, transcrit per BRAMON, 2002, par. 340). I els seus hereus, Borrell i Miró, són anomenats «reis de Barcelona i Tarragona» l'any 953.

Ocupada Tarragona, es consolidà una estructura territorial basada en els castells i els seus termes, pràcticament tots sota titularitat comtal, que estructuraren la plana central del Penedès (BATET, 1996, pàg. 28). Dels dos germans que cogovernen en aquesta època, Mir i Borrell, sembla que va ser el primer qui va dedicar-se a la

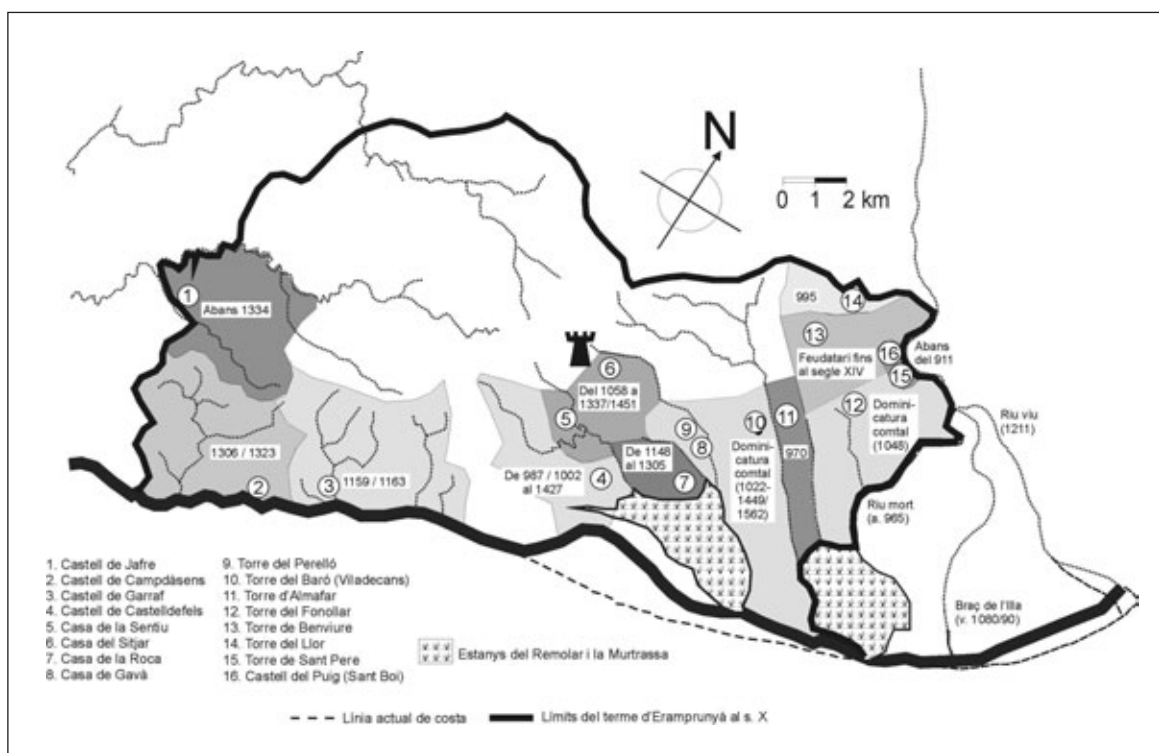

Figura 4. Esquarterament del terme d'Eramprunyà. Els cercles indiquen les fortificacions i els requadres donen les dates de separació i, si escau, de reintegració.

zona de frontera (COLL, 1989, pàg. 38-42). De fet, ell era l'interlocutor del califa andalusí en l'ambaixada de pau del 953 (IBN HALDÚN, transcrit per BRAMON, 2002, par. 419).

La formació d'una classe dirigent

Al costat del comte, és en aquesta època en què comencen a aparèixer en la documentació una sèrie de subalterns que, segles després, s'identifiquen amb els fundadors de les principals nissagues nobiliàries del país. Un document de l'any 963 (Rius, 1945, doc. 65) és profundament revelador per al vessant llevantí del Garraf: el comte Mir ven a un dels seus fidels, el castell i terme de Masquefa. Fent costat al comte, com a testimonis de la venda, apareixen Galí i Isimbert. El primer està documentat a Eramprunyà diverses vegades. Va fer testament a l'església del castell, l'any 977, i consta que tenia terres i alocs al terme d'Eramprunyà, la majoria per compra. I el seu fill, l'any 994, explica també que havia comprat al comte Mir, en vida, part dels seus drets sobre les esglésies d'Eramprunyà. Galí, fundador de la nissaga dels Sant Martí, és una de les grans figures de la segona meitat del segle x al Penedès (MAR-

GARIT, 1983). Pel que fa a Isimbert, ben probablement és avantpassat del Ramon Isimbert que l'any 1058 era castlà d'Eramprunyà, al servei de Mir Geribert, successor de Galí (CAMPMANY, 2006, pàg. 54), que al seu torn devia fidelitat al comte de Barcelona. Isimbert és a l'origen de la nissaga dels Santa Oliva.

Ens trobem, doncs, a la segona meitat del segle x, que comencen a agafar protagonisme les nissagues subalternes de castllans. Foren els seus descendents els que, al llarg dels anys posteriors, lideraren la revolta feudal de mitjan segle xi.

El retrocés de la frontera i l'eclosió dels feudals (965-985)

Un cop consolidada la marca, l'any 964 els comtes de Barcelona s'atreverien a posar setge a Tortosa (IBN AL-HATIBB, transcrit per BRAMON, 2002, par. 421). Però aquesta ofensiva, a més de fracassar, congruïa una resposta fulminant: l'any 965, el contraatac musulmà obligà els «reis de Barcelona i Tarragona» a signar la pau i destruir «les forteses que perjudicaven les fronteres», clàusula que sembla fer referència al retrocés de

la frontera fins al riu Gaià, i a la desocupació de l'antiga capital provincial romana (AL-MAQQARÍ I IBN HALDUN, transcrits per BRAMON, 2002, par. 423 i 424). Allà es mantingué durant més d'un segle, ja que no fou fins al 1090 que s'inicià l'ocupació de Tarragona, consolidada cap al 1129.

La reculada de la frontera anà acompanyada d'atacs sovintejats: el dictador cordovès Al-Mansur atacà l'àrea barcelonina els anys 978, 982 i 984 (SÁNCHEZ, 1991). El darrer gran atac d'aquell segle es produí l'any 985, quan l'exèrcit d'Al-Mansur va ocupar Barcelona, després d'un llarg setge, i va endur-se presoners els seus habitants.

Aquesta etapa d'inestabilitat, i sobretot els atacs que se succeïren entre els anys 965 i 985, probablement va motivar la fortificació de les antigues viles romanes del delta del Llobregat: els vells casalicis es van reformar i hom hi va construir fortes torres quadrades destinades, principalment, a guardar els fruits de les collites, així com a hostatjar la família principal en cas de perill. Cal fer notar que les torres de pedra construïdes a principi del segle x eren de planta quadrada o rectangular, mentre al darrer terç del segle x es preferiren les torres cilíndriques, majoritàries fins a final del segle xi (RIU, 1991, pàg. 250). Trobem aquestes torres quadrades, d'inici del segle x, relacionades amb explotacions agràries i amb restes romanes importants devora seu, al Llor i el Fonollar (Sant Boi) i a la Sentiu (Gavà). Possiblement, el mateix passà a les viles dels nuclis antics de Gavà, Castelldefels i Viladecans. El mateix podem dir de les diferents fortificacions documentades al massís del Garraf: els castells de Campdàsens, Garraf i Jafre (CAMPMANY, 2000).

Aquestes fortificacions, a diferència dels castells de la primera època, estaven localitzades als nuclis de poblament, i formaven una trama més densa i també més sòlida que la definida pels termes castellers, però a diferència d'aquests no cobrien tot el territori, només les zones poblades. Els propietaris d'aquests dominis fortificats –les antigues viles romanovisigòtiques– escampats pels termes castellers originaren també nissagues de caràcter feudal.

Alguns d'aquests grans dominis s'acabarien segregant dels termes castellers matrius, densificant l'estructura territorial original (BATET, 1996, pàg. 37-47). Un exemple d'aquest procés de segregació es pot trobar al terme d'Eramprunyà (CAMPMANY, 2002b, pàg. 45-48) (fig. 4).

Conclusions

La toponímia confirma que el massís del Garraf estigué plenament integrat a l'Estat andalusí, del qual va ser la frontera nord a partir del 801. Un segle després, va ser el marc geogràfic de la primera expansió comtal cap al sud. Al cor del massís es constituí, amb aquesta primera expansió, una espessa xarxa de guàrdies i guardioles integrades dins d'una sèrie de grans termes castellers –Eramprunyà, Cervelló, Olèrdola– on, sota el domini comtal, prosperaren una sèrie de personatges subalterns.

Tot i que l'expansió comtal seguí cap al sud, fins al Francolí, els contraatacs musulmans de la segona meitat del segle x estabilitzaren la frontera al Gaià i donaren protagonisme militar a aquests personatges subalterns i llurs nissagues. Posseïdores de grans dominis a l'interior dels grans termes castellers, ben aviat esquarteraren l'estructura territorial original i donaren lloc a les nissagues de cavallers i castlans que, a mitjan segle xi, junt als comdors, protagonitzaren la revolució feudal.

Podem, doncs, considerar el Garraf com l'espai on es realitzà un experiment territorial de primera magnitud, a través de l'organització de la primera conquesta comtal. Un experiment que, copiat, repetit i refinat a tot Europa, esdevingué el marc indispensable del naixement del feudalisme.

Bibliografia

ALPINA (1949). *Garraf. La Morella-Montau-Vallbona-Les Agulles-Jafra-Aramprunyà y Sant Ramon. Mapa excursionista. Notas explicativas*. Granollers: Ed. Alpina. 24 pàg.

BALANÀ, Pere (1992). *Crònica política de la pre-Catalunya islàmica*. Barcelona: Rafael Dalmau. 80 pàg.

BALANÀ, Pere (1996). «Massa-/sama-<mänzil en la toponímia catalana». *Societat d'Onomàstica, Butlletí Interior*, núm. LXVI; pàg. 15-17.

BALANÀ, Pere (1997). *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*. Barcelona: Rafael Dalmau. 119 pàg.

BALARI, Josep (1964). *Orígenes històrics de Catalunya*. Sant Cugat: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. 3 volums.

BARCELÓ, Miquel (1991). «Assentaments berbers i àrabs a les regions del Nord-Est de l'al-Andalus: El cas de l'Alt Penedès (Barcelona)». *La*

Marche Supérieure d'al-Andalus et l'occident Crétien. Madrid: Publicacions Casa de Velázquez; pàg. 89.

BATET, Carolina (1996). *Castells termenats i estratègies d'expansió comtal. La marca de Barcelona als segles X-XI*. Sant Sadurní d'Anoia: Institut d'Estudis Penedesencs. 125 pàg.

BENET, Albert (1988). «La repoblació del Penedès a l'alta edat mitjana». *XXIX Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Sitges, 27-28 d'octubre de 1989*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans; vol II, pàg. 229-233.

BENET, Albert (1991). «Castells i línies de reconquesta». *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (Segles VIII-XI)*. Barcelona: Comissió del Mil·lenari de Catalunya. Generalitat de Catalunya; vol I, pàg. 365-391.

BRAMON, Dolors (2002). *De quan érem, o no, musulmans. Textos del 713 al 1010*. Barcelona-Vic: Eumo Editorial, Institut d'Estudis Catalans, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives. 427 pàg.

CAMPMANY, Josep (2000). «Campdàsens, Garraf i Jafre. Els confins occidentals del terme d'Eramprunyà de l'alta edat mitjana al segle XV». *III Trobada d'Estudiosos del Garraf*. Barcelona: Diputació de Barcelona. Servei de Parcs Naturals, pàg. 193-206.

CAMPMANY, Josep; LÓPEZ-MULLOR, Albert; PUIGDEMONT, Josep; SANZ, Montserrat (2002a). *Les Masies*. Castelldefels: Ajuntament de Castelldefels. 268 pàg.

CAMPMANY, Josep (2002b). «Economia, poder i territori a Gavà al voltant de l'any 1000». *Gavà mil anys*. Gavà: Associació d'Amics del Museu de Gavà, pàg. 32-48.

CAMPMANY, Josep (2004). «El camí de la Sentiu; la via altmedieval per travessar el Garraf (estudi del tram oriental)». *IV Trobada d'Estudiosos del Garraf*, Barcelona: Diputació de Barcelona. Servei de Parcs Naturals, pàg. 195-200.

CAMPMANY, Josep (2006). *Gavà: històries medievals. 24 personatges gavanencs del passat*. Gavà: Associació d'Amics del Museu de Gavà. 152 pàg.

COLL I ALENTORN, Miquel (1989). *La marxa cap a la independència de Catalunya (877-988)*. Barcelona: Premsa Catalana SA. 96 pàg.

COROMINAS, Joan (1994). «Almfar». *Onomas-*

icon Cataloniae. Barcelona: Curial - Caixa de Pensions "La Caixa", vol. II, pàg. 151.

IGLÉSIES, Josep (1963). *La reconquesta de les valls de l'Anoia i el Gaià*. Barcelona: Dalmau. 64 pàg.

IZQUIERDO, Pere (2002). «La Torre-roja». *Viladecans, terra de pagesos i senyors. Els temps medievals*. Viladecans: Ajuntament de Viladecans, pàg. 168.

MARGARIT, Antoni (1983). «El mític Galí del segle X a la llum dels documents». *Miscellania Penedesenca*, núm. IV, pàg. 73-83.

MARTÍ, Ramon (1992). «La primera expansió comtal a ponent del Llobregat». *Catalunya Romànica*. Vol. XIX; Barcelona: Enciclopèdia Catalana; pàg. 28-35.

MONERS, Jordi (1989). «Almfar». *Revista Almfà*, Sant Climent de Llobregat, núm. 22, pàg. 22-25.

MUNTANER, Ignasi Maria (1986). *Els noms de lloc del terme de Sitges i de les terres veïnes*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 350 pàg.

MUNTANER, Ignasi Maria (1995). *El terme d'Olerdola en el segle X, segons el document de dotació de l'església de Sant Miquel*. Sant Sadurní d'Anoia: Institut d'Estudis Penedesencs. 130 pàg.

PAGÈS, Montserrat (1980). «La torre circular i els eremitoris rupestres de Benviure, a Sant Boi de Llobregat». *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, núm. 1, pàg. 175-195.

PUIG, Pere; CARDELLACH, Teresa; ROYES, Manuel; TAPIOLAS, Judit (1988). *Pergamins de l'Arxiu Històric Comarcal de Terrassa, 1278-1387*. Barcelona: Fundació Noguera. 252 pàg.

RIU, Manuel (1991). «Castells i fortificacions menors: llurs orígens, paper, distribució i formes de possessió». *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.

RIUS, Josep (1945-1947). *Cartulario de Sant Cugat del Vallès*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. 3 volums.

SALRACH, Josep Maria (1978). *El procés de formació nacional de Catalunya (segles VIII-IX)*. Barcelona: Edicions 62; vol. 1, 256 pàg.

SÁNCHEZ, Miguel (1991). «La expedición de Al-Mansur contra Barcelona en el 985, según las fuentes árabes». *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any mil*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, pàg. 293-301.